

Karel Černý: *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015.*

1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, 577 stran, ISBN 978-80-7422-541-7 (signatura knihovny ÚMV 62 262).

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1595>>, recenze publikována online 3. května 2019.

V prosinci 2010 se tuniský mladík Muhammad Buazízi upálil, aby upozornil na špatnou ekonomickou, politickou a společenskou situaci v Tunisku. Jeho čin vyvolal sérii protivládních protestů a demonstrací, které se dominovým efektem rozšířily do většiny zemí regionu MENA (*Middle East North Africa*). V mezinárodním prostředí byly tyto protesty eufemisticky označeny „arabské jaro“ (*Arab Spring*). Navzdory tomu, že proti anglosaskému diskurzu je ten český ve zkoumání těchto událostí o poznání skromnější, pokusy o reflexi událostí arabského jara v něm najdeme. Kvalitou a obsahem přitom vynikají zejména příspěvky domácích orientalistů (Mendel 2015; Křížek – Tarant et al. 2014; Beránek 2012).

Nejaktuálnějším příspěvkem psaným v českém jazyce k problematice arabského jara z pera „neorientalisty“ je publikace sociologa Karla Černého, který působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Monografie *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015* je výsledkem jeho delšího výzkumu, který se zabýval strukturálními příčinami arabských revolucí a nástupem politického islámu na území blízkovýchodního regionu. Tato publikace dotváří mozaiku Černého dosud publikovaných monografií zabývajících se blízkovýchodním prostorem a fenoménem islámu: *Svět politického islámu* (2012), *Ježíde – menšina na útěku* (2017), *Nad Evropou půlměsíc* (2015) a *Význam kmenové společnosti v 21. století* (2015).

Již na první pohled kniha ohromí svým rozsahem. Autor na téměř šesti stech stranách demonstruje interdisciplinární přístup k dané problematice. Nepočítáme-li úvod a závěr, Černý rozčlenil text do šesti kapitol, v nichž navíc čtenáři nabízí 29 grafických a 11 obrázkových příloh či 29 tabulek, jež výklad vhodně doplňují a oživují.

Úvod práce představuje její teoreticko-metodologické ukotvení či východiska, jednotlivé metodologické kroky, zdroje dat, jejich operacionalizace a v neposledním řadě výzkumné otázky a cíle, na něž publikace hledá odpovědi.

Autor ve své monografii odmítá pro vysvětlení událostí arabského jara použít klasickou teorii modernizace. Inspirován kritickým čtením modernizačních teorií, předkládá alternativní pojetí teorie modernizace. Černého model vnímá nestabilitu blízkovýchodních režimů jako interakci pěti nezávislých proměnných: „*mezinárodní kontext, politická modernizace, ekonomická modernizace, sociální a demografická modernizace, primordiální identita – islám*“ (s. 31; obr. 3). Tyto proměnné jsou dále podrobeny dvouúrovňové mikro- a makroanalýze pomocí kvantitativní a kvalitativní metody. Publikace se snaží odpovědět především na čtyři hlavní hypotézy: „*H₁: blízkovýchodní modernizace je ve srovnání s dalšími makroregiony světa dlouhodobě výrazně nerovnoměrná v jednotlivých dimenzích sociální změny; H₂: míra nerovnoměrnosti tempa vývoje v jejích jednotlivých dimenzích v čase narůstala; H₃: míra politické stability, či nestability jednotlivých zemí v průběhu arabského jara je částečně vysvětlitelná mírou rovnoměrnosti či nerovnoměrnosti modernizačního procesu těchto zemí; H₄: tempo sociální a demografické změny je v blízkovýchodním regionu výrazně rychlejší, než tomu bylo v novověké Evropě, kde docházelo ke všem změnám pozvolněji*“ (s. 35–37). Výše formulovaným hypotézám nelze z metodologického hlediska nic vytknout, navíc kniha odpoví nejen na ně, ale také na šíře formulované výzkumné otázky z úvodní části práce. Takto načrtnutý teoretický model značně prospívá struktuře celé knihy, neboť se ho drží všechny kapitoly.

V první kapitole (s. 43–204) se autor zaměřil na politické aspekty modernizačního procesu a nabídl pohled na charakter politických režimů na Blízkém východě. Kapitole dominuje myšlenka, že stále modernějším blízkovýchodním společnostem nadále vládnou slabé a autoritářské režimy, jež se v posledních padesáti letech zásadně neproměňují. Tyto režimy ideologicky vyhořely a nebyly schopné kooptovat nově se rodící politické aktéry. Na základě Indexu demokracie nabízí Černý zajímavý pohled na charakter blízkovýchodních režimů: kromě křehkých demokracií Izraele a Tuniska a hybridních režimů Turecka, Libanonu, Maroka, Palestiny či Iráku spadají všechny blízkovýchodní státy do kategorie autoritářských režimů. Pozitivní je skutečnost, že autor nabízí celou řadu intervenujících faktorů, které se nepochybně na nestabilitě režimů v kontextu modernizační teorie zásadně odrážejí (*harám* vs. *halál*; *džáhiljja* vs. *hákimijá*). Po období chalífátu se podle Černého postupně zdiskreditoval jak meziválečný liberalismus (Egypt, Libanon) či militantní sekularismus (Turecko, Írán), tak dialektický marxismus, myšlenka tzv. panarabismu či islamismu, k němuž se selhávající postkoloniální režimy upnuly. Za zmínku stojí také Černého postulát, že terorismus je jen „*pokračování politiky jinými prostředky*“ (s. 201).

Druhá kapitola „*Ekonomická modernizace: nestabilní a deformovaný rozvoj*“ (s. 205–230) předkládá dílčí analýzu reflektující ekonomický rozměr blízkovýchodních modernizačních procesů. Blízkovýchodní hospodářství se svým *rentiérským ekonomickým modelem* dle Černého značně liší od všech makroregionů světa. Prvotní ekonomický růst z období šedesátých a sedmdesátých let, kdy region vykazoval nejrychlejší meziroční růst HDP, se od konce sedmdesátých let 20. století s příchodem politické destabilizace výrazně zpomalil. Blízkovýchodní režimy, orientované výhradně na export nerostného bohatství, již delší dobu vykazují vzhledem k relativně stabilním cenám nerostného bohatství symptomy takzvané *holandské nemoci*. Dle kvantitativních údajů, které autor v této části práce prezentuje, platí, že méně lidnaté státy Perského zálivu (Katar, Bahrajn, Kuvajt) si v ekonomických ukazatelích vedou dlouhodobě lépe než populačně silné státy (Egypt, Súdán, Maroko), které tak bohatými nerostnými zdroji nedisponují. Autor reflektuje a upozorňuje na sdílený problém obou výše zmíněných táborů, který je spojen s neschopností blízkovýchodních států udržet růst národní ekonomiky v symbióze s tempem demografického růstu. Tento trend se nejvíce projevuje v Jemenu, Saúdské Arábii, Kataru či Palestině a indikuje ho především reálná chudoba tamních obyvatel. Všeobecně je dle Černého „*tempo hospodářského růstu ve většině zemí za nutnou hranicí, která je potřebná k tomu, aby se životní úroveň zdejších populací mohla přiblížit ke standardům států západní Evropy nebo USA*“ (s. 217–218).

Ve třetí kapitole „*Populační exploze: Blízký východ a bezprizorní mládež*“ (s. 231–280) se autor věnuje problematice demografického růstu. Analyzuje populační explozi arabského světa, která za posledních padesát let nabyla bezprecedentního rozměru. Nejenže je největší ve srovnání se všemi makroregiony světa (s. 234, graf 15), ale také při porovnání blízkovýchodní populační exploze s tou evropskou v minulém století. Autor nicméně razí tezi, že „*rostoucí sociální napětí a politická destabilizace nevyplývá pouze z dynamiky demografické změny samotné*“ (s. 238). Černý uvádí, že blízkovýchodní mládež byla chycena do pastí nerovnoměrného rozvoje, protože demografický růst byl daleko rychlejší než zaostávající vývoj v ekonomické, sociální či politické oblasti. Blízkovýchodní region dle Černého dat vyazuje po Subsaharské Africe druhý nejvyšší počet mladých lidí (ve věku 15–24 let) ve společnosti. Dle prezentovaných údajů osciluje podíl mládeže ve věku 15–24 let kolem hranice 20 % hned u několika států (Jemen, Sýrie, Palestina, Irák, Jordánsko, Libanon, Súdán). Dle prezentovaných závěrů můžeme souhlasit s autorovou tezí, že problém nepředstavuje radikalizovaná mládež sama o sobě, ale kupříkladu vysoká nezaměstnanost, která kumuluje mimo jiné jejich frustrace, ale také odklad sňatků, nenaplnění profesionálních aspirací či nemožnost založit si rodinu.

Vliv médií v kontextu událostí arabského jara Černý analyzuje ve čtvrté kapitole (s. 281–344) své knihy. Na kvantitativních datech autor poukazuje na skutečnost, že

blízkovýchodní region ničím nezaostává za jinými regiony světa; mj. vybavenost televizními přijímači je srovnatelná se Západem a značně převyšuje jiné rozvojové regiony (Subsaharská Afrika, východní Asie a Pacifik, jižní Asie). Právě prostřednictvím televize čerpají lidé na Blízkém východě informace nejčastěji, což dle Černého odpovídá stejnému vzorci přijímání informací jako v jiných částech světa. Sekundární zdroj informací pak představuje tradiční denní tisk, který je nejrozšířenější především v Kuvajtu, Tunisku, Maroku či Palestině. Dle Černého žije na Blízkém východě „mediálně vysoce mobilizovaná společnost vystavená vlivu řady médií, která jeví vysoký zájem nejen o domácí témata, ale také o ty zahraniční“ (s. 286). Autor poukazuje také skutečnost, že média nejenže přispívají k rychlejšímu šíření politických myšlenek, ale také se podílejí na vzestupném trendu konzumních či politických aspirací společenských tříd, jimž nabízejí alternativní modely fungování společností a jejich výhod (především USA a Západ či Rusko). Mimořádně na tomto místě oceňuji autorovou reflexi „arabské BBC“ v mediálním blízkovýchodním prostoru, kterou ztělesňuje satelitní stanice Al-Džazíra. Hlavním mottem této televize se stalo heslo „*Názor a druhý názor*“. Černý správně poukazuje na skutečnost, že právě novátorské informování o reálné situaci na Blízkém východě a permanentní kritika blízkovýchodních diktátorů podkopala úctu a legitimitu arabského obyvatelstva, kterou vytvářela státem vlastněná, cenzurovaná média. Autor tvrdí, že „*Al-Džazíra posílila pocit panarabské jednoty a identity, [...] vědomí, že Arabové sdílí stejný osud a podobné problémy*“ (s. 322), přičemž se významně podílela na dominovém efektu arabských revolucí, které přejaly opakovaní vzorce „televizních revolucí“ z třetí globalizační vlny (1974–1990).

Následující kapitola „Expanze vzdělávání: Blízký východ a ‚lumpeninteligence‘“ (s. 345 až 428) nabízí tezi, že se rychlý růst vzdělanosti dostává do nesouladu s tempem vývoje v ostatních dimenzích sociální změny. Černý odmítá tvrzení, že Blízký východ je „regionem negramotnosti“, a řadou dat dokumentuje, že vzdělávací systém regionu prošel za poslední půlstoletí rychlou modernizací po vzoru západního sekulárního školství. Jedním z důležitých faktorů je míra, v jaké se blízkovýchodní státy vypořádaly s negramotností obyvatelstva. Ta se podle dat pohybovala v arabských zemích Blízkého východu na úrovni 60 % v roce 1980, v roce 1995 dosahovala už jen 43 %. Autor poukazuje na skutečnost, že současná mladá generace (ve věku 15–24 let) není jen „*největší a nejpočetnější v dějinách Blízkého východu, ale také první v historii, která umí prakticky celá číst, psát a počítat*“ (s. 348). Přestože experti pohlížejí na dynamiku formování vzdělávání na Blízkém východě pozitivně, Černý zpochybňuje toto hodnocení kvality vzdělávacího systému hlediskem běžných lidí, z něž se jeví jako tristní, což dokládají i výsledky blízkovýchodních zemí ve standardizovaných mezinárodních výzkumech TIMSS či PISA (s. 360–361). Autor zdůrazňuje, že většina výdajů blízkovýchodních režimů na vzdělání směřuje do středního a vysokého školství navzdory tomu, že tam studuje menší část populace. Černý identifikuje univerzitní půdu také jako místo radikalizace studentů, protože dosažené vyšší vzdělání stimuluje také konzumní, politické a osobní aspirace, které stávající režimy nejsou schopné naplnit. Autor rovněž vnímá univerzitní půdu jako důležitý faktor, který přispívá ke „kreolizaci“ a „pozápadňování islámu“, jež stojí u zrodu nových interpretací islámu.

Poslední kapitola „Boom velkoměsta“ (s. 429–488) reflektuje „Blízký východ ve víru urbanizace“. Autorův argument je prostý: „*bez analýzy urbanizačního procesu nelze vysvětlit kumulaci politického napětí, ale ani změnu blízkovýchodního politického diskurzu a vzestup islamistických hnutí*“ (s. 431). Současný Blízký východ již není krajem nomádů, jak dokumentuje Černý na svých grafech a tabulkách (graf 25, tab. 27–28). „Urbanizační exploze“ je jedním z charakteristických a specifických znaků a vyznačuje se nelineární tendencí, která odpovídá tvaru S-křivky. Dynamická fáze urbanizačního procesu se dnes projevuje v početné existenci tzv. *slumů*, v letité bytové krizi či v dopravním kolapsu mnoha blízkovýchodních měst. Extrémně rychlou urbanizaci dle Černého neprovázelo

adekvátní tempo industrializace a vytváření nových pracovních míst ve městech. Tato skutečnost způsobila, že velké množství lidí koncentrované na malém prostoru je snazším cílem pro propagování politických ideologií, než je tomu mezi izolovanými venkovskými komunitami. Navíc městská chudoba je mnohem viditelnější než ta venkovská, protože je jasně konfrontována s bohatstvím druhých.

Neschopnost vlád absorbovat exodus z venkova do měst využila patřičným způsobem islámská občanská společnost, která působila a dodnes dle Černého působí jako stabilizační mechanismus celé islámské společnosti. Černý v kontextu rychlé blízkovýchodní urbanizace zdůrazňuje další problémy, které souvisejí kupříkladu s mezigeneračním odcizením „rodičů-venkovanů“ a „děti-měšťanů“ či s případným poklesem autority a hledáním nových náhradních autorit, což často vede k radikalizaci druhé a třetí generace migrantů. Urbanizace však dle autora přinesla také nový proud interpretace islámu, takzvaný *islámský feminismus*. Ten se opírá o svatou knihu muslimů a zdůrazňuje revoluční potenciál týkající se genderových vztahů. V čele tohoto proudu stanula kupříkladu Fatema Mernissi z Maroka, která bojovala proti zahalování žen na veřejnosti, či Nawal Saadawi z Egypta, která upozorňuje na problematiku ženské obřízky.

Po dočtení Černého publikace můžeme dojít ke dvojímu závěru – podle toho, zda reflektujeme aktuální Černého počin v širším kontextu jeho předešlých publikací, anebo nikoliv. Bez znalostí předešlých Černého publikací musí čtenář ohodnotit toto jeho dílo velmi kladně. Struktura práce odpovídá autorově erudici a zvolená kombinace kvantitativní a kvalitativní metody byla v tomto případě dobrou volbou, což není u prací tohoto typu vždy pravidlem. Monografie je dobře strukturována, připojený jmenný a věcný rejstřík usnadňuje čtenáři orientaci v pojmech i jménech, jichž Černého kniha obsahuje nepřehledné množství. Samozřejmostí jsou seznamy tabulek, grafů a obrázků. Některé grafy (6, 17 a 21) však považuji za nepřehledné a také jejich interpretace by mohla být psána čtivějším jazykem. Samotné grafy by možná zasloužily větší prostor a lepší umístění. Domnívám se, že monografie je určena spíše náročnějšímu čtenáři, který už má alespoň základní znalost historického vývoje blízkovýchodního regionu. Proto by některým částem prospěl poznámkový aparát.

Zná-li čtenář autorovy předešlé práce, je již hodnocení jeho nejnovějšího knižního počinu o něco střízlivější. Černý sice předkládá a analyzuje velké množství kvantitativních údajů, avšak z větší části je prezentoval již v publikaci *Svět politického islámu: Politické probuzení Blízkého východu* (2012). Kapitoly 3–6 v nejnovější autorově knize mají dokonce stejné označení jako kapitoly z předešlé práce, pouze s tím rozdílem, že autor nově nabízí údaje z poslední vlny šetření jednotlivých světových databází. Černý tedy jen rozšířil již dříve prezentované výsledky o novou časovou řadu údajů od roku 2012. Za nejprínosnější a největší rozdíl proti knize *Svět politického islámu* považuji autorovu ambici uchopit problematiku arabských revolucí prizmatem modernizační teorie a jeho snahu zachytit dynamiku jednotlivých modernizačních procesů a komparovat ji s jinými makroregiony světa. Otázkou však zůstává, zda by nebylo lepší Černého dílo *Velká blízkovýchodní nestabilita* otisknout jako aktualizovanou verzi již zmíněné publikace. Černý přináší českému čtenáři vysoce analytický, akademický text, jenž nabízí „demytizovaný“ pohled na Blízký východ. Publikace je dle mého mínění nejprínosnější česky psanou knihou, která se zabývá širšími souvislostmi šedesátiletého vývoje Blízkého východu – regionu, v němž euforickou náladu arabského jara vystřídal takzvaná arabská zima (*Arab winter*).

Lubomír Zvada

Literatura

- Mendel, Miloš (2015): *Arabské jaro: Historické a kulturní pozadí událostí na Blízkém východě*. Praha: Academia.

- Křížek, Daniel – Tarant Zbyněk et al. (2014): *Arabské jaro: příčiny, průběh, důsledky: Sýrie a Arabský poloostrov*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Beránek, Ondřej (2013): *Arabské revoluce: demokratické výzvy, politický islám a geopolitické dopady*. Praha: Academia.

Poznámka

Tato recenze byla vypracována v rámci projektu „Vybrané problémy mezinárodních vztahů a mezinárodní bezpečnosti IGA_FF_2018_032“, který je v současnosti řešen na katedře politologie a evropských studií Univerzity Palackého v Olomouci.